

INTRODUCERE

I

Cercetând cum trăiesc aceste popoare, constat în primul rând o anumită unitate aparentă și superficială datorată influenței unui ansamblu de idei generale comun întregii civilizații albe, sau, cel puțin, celei europene. Dar dacă, scobind sub pojghița ideilor conștiente, voi încerca să pătrund în zona ideilor subconștiente, a instinctelor, a reacțiilor firești și primare în fața vieții, voi constata cum la fiecare dintre aceste trei popoare se afirmă o atitudine distinctă, un complex idee-sentimente-forță caracteristic pentru fiecare în parte, care va fi în același timp norma moralei sale, cheia emoțiilor și motorul actelor pure.

Aceste complexe caracteristice sunt următoarele:

Pentru englez, *fair-play*; pentru francez, *le droit*; pentru spaniol, *el honor*.

Constatăm că cele trei cuvinte care le desemnează sunt intraductibile. Englezii traduc dreptul prin *law*, ceea ce, și ei știu bine asta, nu-i decât recunoașterea unei neputințe; spaniolii dispun de cuvântul *derecho*,

care, în cărțile juridice, reprezintă, de bine de rău, *ideea* de drept așa cum este dezbătută în facultățile de drept; dar „dreptul” vital al francezului care n-a studiat Dreptul este necunoscut în Spania; de altfel, spaniolul de rând confundă în limbajul curent cuvintele „drept” și „obligație”. Cât despre „el honor”, acesta e cu atât mai intraductibil cu cât în franceză și în engleză există cuvinte cu care, fizic, se înrudește. Dar „honour” și „honneur” se deosebesc profund de „el honor”, mai ales când sunt însoțite de adjectivele „spanish” și „castillan”.

Aceste cuvinte sunt așadar intraductibile, și era de așteptat, devreme ce nu reprezintă concepte abstracte, ci specii psihologice tot atât de definite și de limpezi intuiției ca și cal, ulm sau galenă.

Fair-play este un termen sportiv. Să și reținem acest prim punct: sport, acțiune pură. *Fair-play* desemnează adaptarea perfectă a jucătorului la joc considerat în ansamblul său. El determină raporturile jucătorului cu coechipierii săi, dar și cu adversarii, fără de care jocul n-ar putea fi complet. Aici, să observăm cum mijește înțelepciunea. Pentru că înțelegerea cu camarazii nu înseamnă în fond decât rațiune. Înțelepciune. Vedere de ansamblu. Intuiție a întregului ca un singur joc, și-a opoziției ca o colaborare. *Fair-play*-ul cere o anumită estompăre a individului în fața echipei, și chiar a echipei în fața jocului. Dar această estompăre nu înseamnă anulare. Dimpotrivă, ea duce la randamentul maximal al individului într-un ansamblu perfect organizat. Tocmai această apreciere intuitivă și instantanee a echilibrului dintre individ și colectivitate este caracteristica *fair-play*-ului.

Fair-play-ul nu-i reductibil la formule, ci planează, spirit viu, peste reguli. Insesizabil, dar precis. Suplu, dar exigent. Și se adaptează conturelor mobile ale vieții ca mănășa pe mână. Ca orice spirit viu, nu se manifestă decât în acțiuni concrete. Este inseparabil de acțiune, de nedefinit în afara actului. Este un mod de-a acționa. De fapt, *fair-play*-ul este acțiune.

Dreptul este o idee. Este soluția găsită de spiritul calculator în problema echilibrului dintre individ și colectivitate. *Dreptul* este o linie geometrică ce definește, pe harta intelectuală, frontierele libertății fiecăruia. După ce am văzut cum *fair-play*-ul se adaptează cu un empirism perfect acțiunii de fiecare moment, constatăm că *dreptul* trasează *a priori* o rețea de reguli și obligă acțiunea să i se adapteze. El nu-i, așadar, simultan cu acțiunea, ca *fair-play*-ul, ci o precede. Nu-i, ca *fair-play*-ul, o alianță spontană și mereu reînnoită între rațiune și natură, ci un sistem în care natura se supune rațiunii. Și în timp ce *fair-play*-ul contopește subiectul și obiectul în act și, acționând, nu-i nici subiectiv, nici obiectiv, fiind în același timp și una și alta, *dreptul* este în mod impasibil obiectiv și opune protestelor ființei rebele la geometrie, infailibilitatea inteligenței. *Dreptul este inteligență*.

El honor este o categorie psihologică care cere o oarecare punere la punct. Să rupem în onoarea sa echilibrul acestei expuneri și, pentru a face mai bine înțelese faptele vieții cotidiene, să curățăm întâi terenul de idei preconcepute, apelând la texte. Vom alege trei texte deosebit de clare: primul

va fi un catren rostit cu vocea lui energica și autoritară de faimosul Judecător din Zalamea, imortalizat de Calderón:

*Al Rey la hacienda y la vida Se ha de dar;
pero el honor Es patrimonio del alma, Y el
alma sólo es de Dios.*

„Regelui îi datorăm averea și viața; dar *el honor* este patrimoniul sufletului nostru, și sufletul nu-i aparține decât lui Dumnezeu.”

Al doilea va fi un episod faimos din legenda Cidului. Surghiunit, Cidul are nevoie de bani. Îi împrumută de la doi evrei din Burgos, lăsându-le drept zălog două cufere pline cu nisip, pe care îl declară a fi aur. Mai târziu, biruitor și bogat, el înapoiază banii și-i dă mesagerului următoarele instrucțiuni emoționante:

*Îi vei ruga din parte-mi
Să binevoiască să mă ierte,
Căci rău părându-mi, a trebuit să fac așa
Împins de nevoie;
Și de-i adevărat că nu era decât nisip
Ce le-am lăsat în cuferele acelea
Acolo în nisip am îngropat
Tot Aurul sincerității mele.*

Al treilea text va fi curiosul „romancero” al contelui Leon. Curteni și doamne se preumblă prin sălile palatului regal. Dintr-un balcon înalt, unde s-au oprit, se vede cușca în care sunt închiși patru lei firoși din Africa. Pentru a-și pune amarezii la încercare, Doña Ana scapă intenționat o mănușă în cușca fiarelor. Conte Leon coboară în cușcă, ridică mănușa și, înainte de-a i-o înapoia Doñei Ana, o lovește peste obraz exclamând: „Iată, iată, și de-acum înainte, să nu mai pui

la încercare, pentru o mănușă netrebnică, *el honor* al atâtor oameni de stirpe aleasă. Și dacă se află cumva aici vreunul care nu încuviințează cele ce-am făcut, să iasă pe câmpul *el honor* și să-și susțină părerea potrivit legilor cavaleriești”.

Aceste trei exemple ne permit să înțelegem pe viu *el honor* despre care ne facem deseori pe nedrept, sub numele de onoare castiliană, o idee umflată și grandilocventă. Să observăm în el acea grijă pentru cele de rând, pe care se cuvine să n-o pierdem niciodată din vedere când ne referim la Spania. Ea se vedește în episodul Cidului, a cărui natură utilitară este evidentă. Dar *romancero*-ul contelui de Leon este poate și mai instructiv în această privință, căci ne înfățișează un viteaz, vestit pentru curajul său, reproșându-i unei doamne că pune la încercare *el honor* al unor cavaleri (și pe al lui) pentru un obiect frivol și nevrednic de riscurile pe care le comportă. Dacă insist asupra caracterului, ca să spunem așa, rezonabil și practic al noțiunii de *el honor*, o fac pentru că opinia curentă, deturnată de Don Quijote (de altfel neînțeleș pe deplin), tinde să atribuie acestei caracteristici spaniole un soi de idealism detracat. De altminteri, e lesne de înțeleș cum a putut lua naștere această eroare, ca un fel de prelungire a realității.

El honor constă în erijarea individului mai presus de orice lege exterioară – fie spontană și naturală (*fair-play*), fie calculată și intelectuală (*droit*) – o lege subiectivă, imperativul pe care orice om de stirpe aleasă îl poartă în sine. Dar această eliberare absolută de orice lege socială nu poate fi

permisă decât unor oameni de stirpe aleasă, cu alte cuvinte unor oameni înclinați să n-o folosească în scopuri meschine. Drept garanție, omul de stirpe aleasă este gata să-și verse propriul sânge. Limita libertății sale este însăși viața sa. Spada răspunde pentru act.

Am văzut mai sus câteva exemple ilustrând acest mod de-a acționa. Cidul lasă drept zălog nisip, dar o face ca să plece la luptă, iar garanția împrumutului nu este nisipul, ci „aurul sincerității sale”. „Aur” pentru că sinceritatea este cea a Cidului, om de stirpe aleasă. Conte de Leon este liber să facă un lucru nemaipomenit, să lovească o femeie; dar el iese din cușca leilor și este gata să semneze cu sângele lui sentința pe care a dictat-o împotriva prea ușuraticii doamne care a vrut să se joace cu *el honor*.

Pentru că *el honor*, așa cum ne spune Judecătorul din Zalamea, este patrimoniul sufletului, și sufletul nu-i aparține decât lui Dumnezeu. Regele, adică societatea, echipa, n-au drepturi asupra sufletului nostru, deci asupra *honor*-ului nostru. În orice moment, sufletul rămâne liber să se înțeleagă cu Dumnezeul său și să acționeze în consecință. Estomparea totală a societății în fața individului, exceptând acea încercare *a posteriori*: darul propriei vieți (materiale, sau, în cazul omului „dezonorat”, morale).

Am văzut că *fair-play*-ul coincide cu acțiunea; *le droit*, o precede; *el honor* îi urmează. În norma engleză, regula și acțiunea se confundă; în norma franceză, regula forțează acțiunea; în norma spaniolă, acțiunea forțează regula. Natura, aliată cu rațiunea

la englez, supusă rațiunii la francez, triumfă aici asupra rațiunii și-o supune. *El honor* este așadar subiectiv, inefabil, incomunicabil. *El honor este pasiune*.

Grupul „fair-play-droit-honor” ne duce așadar la grupul „acțiune-inteligență-pasiune”. Nu vom avea naivitatea să amputăm fiecăruia dintre aceste trei popoare două treimi din facultățile lor. Vom limita ipoteza noastră generală spunând că centrul de gravitate psihologică al acestor trei popoare este plasat precum urmează: la poporul englez, în voință; la poporul francez, în inteligență; la poporul spaniol, în suflet; și că reacția firească a fiecăruia dintre aceste trei popoare în fața vieții este: la englez, acțiunea; la francez, gândirea; la spaniol, pasiunea.

II

Orice stare (activă sau pasivă) a omului este mixtă. Analiza poate distinge într-însa un complex alcătuit din trei categorii de tendințe: prima, pe care o asociem mai ales cu ideea de forță mecanică, ne-o reprezentăm ca pe o luptă între principiul de putere care există în noi și principiul de rezistență care există în afara noastră; a doua, pe care o asociem mai ales cu ideea de viziune și ne-o reprezentăm ca pe o observare atentă a lumii în vederea unei construcții schematice care leagă părțile între ele și cu noi înșine; a treia, pe care o asociem mai ales cu ideea de uniune și ne-o reprezentăm ca pe o asimilare a vieții prin ființa noastră, circulație în ființa noastră a fluxului vieții. Prima tendință se numește voință; a doua, inteligență; a treia, pasiune.

Să nu luăm această analiză drept literă de lege. Oricum e destul de îndrăzneț să decupezi din fluviul vieții porțiunile de apă vitală denumite stări.

Chiar admițând că am putea decupa starea în curentul vital, ar fi desigur riscant s-o mai și îmbunătățim conform diferitelor ei aspecte legate de voință, de inteligență sau de pasiune. Acestea fiind spuse, vom sesiza totuși mai bine complexitatea stărilor omenеști dacă vom încerca să discernem în ele ceea ce provine din fiecare dintre cele trei categorii de tendințe sub care se manifestă vitalitatea noastră. Există, de altfel, cazuri limită în care una dintre aceste trei categorii le domină clar pe celelalte. Ne aflăm atunci în prezența actului, a gândirii și, respectiv, a momentului de pasiune.

Dar această distincție între tendință și stare poate fi dusă mai departe. Într-adevăr, putem imagina, pe de o parte, grupul de *tendințe*: voință-inteligență-pasiune, iar pe de alta grupul de *stări*: act-gândire-moment de pasiune. Fiecare dintre elementele celui dintâi este generator al unuia dintre elementele celui de al doilea. Această observație ne permite să pătrundem și mai adânc în alcătuirea internă a unei stări.

Iată-mă acționând pradă unei pasiuni. Această stare poate proveni fie dintr-un act, element generator, care a trezit în mine o pasiune, element rezultat; fie dintr-o pasiune, element generator, care m-a împins la acțiune, element rezultat. Iată acum o stare în care discern un amestec de gândire și de acțiune: această stare poate rezulta din faptul că o acțiune mi-a inspirat niște

gânduri, sau din acela că un gând m-a stimulat la acțiune. Tot așa se întâmplă cu starea gândire pasiune, pe care vom putea s-o analizăm în două ipoteze deosebite, după cum una sau alta dintre tendințele puse față în față constituie elementul ei generator.

Tipurile psihologice normale, altfel spus tipurile care prezintă un echilibru perfect între cele trei tendințe, sunt evident rare. Tipul curent este cel în care predomină distinct o tendință în detrimentul celorlalte. Rezultă astfel că, pentru imensa majoritate a actelor fiecărui tip psihologic, tendința predominantă este elementul generator, celelalte două tendințe nefigurând în act decât ca stări pasive, sau ca elemente auxiliare. Ar fi vorba așadar de niște caracteristici constante, un fel de chei psihologice care dau *tonul* întregii simfonii a vieții individuale. Există vieți trăite în cheia acțiunii; altele în cheia inteligenței; altele în cheia pasiunii.

Este cazul, firește, să diferențiem cheia psihologică a unei vieți date de materia psihologică din care este alcătuită această viață. Unele talente, depinzând de oricare dintre cele trei tendințe, n-o împiedică deloc pe una dintre ele să predomine până într-atât încât să dea tonul întregii vieți. Astfel, Cromwell era desigur un om de-o inteligență superioară și stăpânit de pasiuni puternice, și totuși și-a trăit viața în cheia acțiunii; Voltaire era departe de-a fi inactiv și nu ignoră pasiunea, dar și-a trăit viața în cheia inteligenței, în timp ce sfânta Tereza, femeie deosebit de inteligentă și plină de energie, este exemplul unei vieți în cheia pasiunii.

Ne aflăm aici, să notăm asta, în domeniul tendințelor firești. Spontane, neatinse de

CUPRINS

Prefață de <i>Modest Morariu</i>	5
<i>Prefața ediției franceze</i>	13
Partea întâi	25
INTRODUCERE	27
I.....	27
II	33
III.....	118
Concluzie	146
Partea a doua	157
INTRODUCERE	159
I. STRUCTURA SOCIALĂ	165
A. Societatea	165
B. Familia	177
II. ELITELE.....	183
III. STRUCTURA POLITICĂ	196
IV. EVOLUȚIA ISTORICĂ.....	217
A. Imperiile	217
B. Națiunile	231
V. LIMBAJUL.....	236
VI. ARTELE ȘI LITERATURA	264
VII. IUBIREA – PATRIOTISMUL.....	288
ȘI RELIGIA	288
A. Iubirea	288
B. Patriotismul	296
C. Religia	300
Concluzie	309